

В. В. Отрощенко

ТРЕТІЙ ПОСТРІЛ СКИФСЬКОЇ АРТЕМІДИ

Ювілей провідної української скифознавиці Світлани Сергіївни Бессонової застукав автора зненацька й навернув на спогади щодо далекого, але пам'ятного 1976 р. Майбутня ювілярка на той час стала, після успішного закінчення аспірантури ІА АН УРСР, штатним науковим співробітником Інституту й невдовзі її мобілізували на розкопки курганів до складу Запорізької новобудовної експедиції. Щоправда, розкопувати їй довелося кургани доби бронзи в степовій глибинці Веселівського р-ну. Світлана Сергіївна професійно виконувала свою роботу, результати якої тишили хіба що начальника експедиції, який набирав матеріал для своєї дисертації. Поза тим, на скифському фланзі досліджень експедиції вже мерехтіла золотими знахідками курганна група Вишневої Могили біля с. Гюнівки Кам'янсько-Дніпровського р-ну. Там розкопками керував Ю. В. Болтрик. І саме там засяяла сенсаційна знахідка, що прикрасила обкладинку першої монографії ювілярки (Бессонова 1983).

Вже восени І. П. Савовський дослідив кург. 11, де в пох. 4 виявив золоту ажурну прикрасу оголів'я коня зі сценою полювання на оленя.

Світлана Сергіївна мала приємність стати свідком цього відкриття й привезти перше зображення знайденого начальника експедиції. У ті роки керівників експедицій змушували щомісячно приїздити до Києва з фінансовим звітом. Відтоді, здається, серед співробітників експедиції пішов погolos, що кращі знахідки з'являються, коли начальника немає в полі. Нехай там як, а мисливський сюжет з Гюнівки став для мене нерозривно пов'язаний з особою С. С. Бессонової. Саме вона вписала цей шедевр у систему релігійних уявлень скифів як образ лучника та

мисливця Аполлона-Гойтосіра чи його міфологічного еквівалента (Бессонова 1983, с. 116—118, рис. 34). Віддаючи належне зробленому ювіляркою, висловлю й своє бачення сюжету, втіленого в золотому мереживі артефакту.

Власне, першу інтерпретацію зображення було оприлюднено за гарячими слідами знахідки ще наприкінці пам'ятного року. Півтори колонки авторського тексту із поліхромним фото на розвороті були врізані в практично зверстаний грудневий номер журналу «Курьер ЮНЕСКО. Скифь». Російськомовна його версія вийшла друком у січні 1977 р. (Отрощенко 1977, с. 21—22). Ю. В. Болтрик припускав, що стаття, видана 15 мовами в такому журналі стане для її автора рекордною за кількістю цитувань. Проте, склалося не так, як гадалось. За понад 40 років цей текст згадали 8 разів, причому, лише двічі скифологи (Бессонова 1986, с. 161, рис. 46; Фіалко 2004, с. 48, рис. 1). Нагадую про його існування аби пояснити появу «амазонки» в назві статті, коли авторська назва тексту «Охота скифской Артемиды» зазнала в Парижі редагування. Уважна О. Є. Фіалко помітила неузгодженість назви статті, де фігурує «амазонка», з «Артемідою» в тексті (Фіалко 2004, с. 48, рис. 1).

Хоча, «амазонку» пов'язує з богинею-вбивцею не лише належність до однієї статі, але й імовірність певної субординації, зважаючи на те, що Артеміда Ефеська виступала покровителькою амазонок (Тахо-Годи 1987, с. 108). Вона мала незрівнянно ширші й потужніші функції, порівняно зі земними амбіціями войовничого жіноцтва. Мабуть не випадково образ скифської Володарки звірів, ґрунтовно розроблений С. С. Бессоною, пов'язаний з Кібелою та Артемідою (Бессонова 1983, с. 81—98). Дослідниця також згадує зображення полювання піших жінок на оленя

у фракійському мистецтві, які копіюють статуарні типи Артеміді-мисливиці (Бессонова 1983, с. 118). Проте, оминаючи увагою ці паралелі, С. С. Бессонова певна, що з лука на Гюнівській платівці стріляє вершник — особа чоловічої статі. Але ж така впевненість вимагає додаткової аргументації. А які підстави вважати стрільця саме чоловіком, коли цей сюжет у скіфському мистецтві виявлений уперше, а видимих ознак маскулітності у лучника не помітно?

Грунтовніше до питання статі лучника чи лучниці підійшла О. Є. Фіалко. Відзначивши контрверсійність висновків щодо нього дослідницею, на підставі аналізу зачіски, одягу та бічної посадки на коня, доходить висновку, що маємо справу з вершницею, зіставною з грецькою Артемідіою та скіфською богинею Аргімпасою (Фіалко 2004, с. 51—54). До наведених дослідницею спостережень можна додати осину талію мисливиці, відмінну від кремезної постави скіфських лучників (Черненко 1981, с. 24 і сл., рис. 13, 14: 1, 34, 60, 64, 77, 79, 96). Відзначу, що вершниця, тримаючи лук у лівій руці, правою дістає третю стрілу з горита, тобто повернута спиною до глядача.

У першій інформації, щодо розкопок у Гюнівці, особу вершницю подано як «діву-воїтельку» (Болтрик, Отрошенко, Савовский 1977, с. 21—22). Наступні ідентифікації призвели до пошуку відповідників героїні сюжету у постатях грецької Артеміді та скіфської Аргімпаси. Щоправда, таке сполучення не зовсім відповідає зіставленню скіфських та грецьких богів за Геродотом. У батька історії Аргімпаса ототожнена з Афродітою Уранією (Небесною) (Herod., IV, 59). Проте, схильність до стрільби з луком та функція володарки тварин зближує Аргімпасу швидше з Артемідіою ніж із Афродітою. Тим більше, що Гойтосір був ототожнений Геродотом із вправним лучником Аполлоном, братом-близником Артеміді.

Композиція платівки оголів'я легка, ажурна й чимось нагадує витинанку. Сюжет відтворює ритуальне вбивство під стилізованим деревом життя (світовим деревом), не виключено, що в контексті ритуалу ініціації. Динамічною є права половина композиції, де кінь на гарці переслідує жертву, а вершниця готується до третього пострілу. Поранений олень навпаки ось-ось упаде на передні ноги, що вже підламуються. Має місце кульмінаційний акт ритуальної офіри задля гарантування перманентності буття. З іншого боку це чи не останній щемливий акорд золотої осені Великої Скіфії.

Гюнівська платівка лишається сюжетно унікальною. Серед ймовірних, принаймні композиційно, аналогій варто звернути увагу на скельний рельєф святилища в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. Такі складові його композиції як ажурне безлисте дерево з півнем на гілці, людина навколішках з молитовно складеними руками та олень з гілчастими рогами мають репліки в скіфському образотворчому мистецтві. Й це не лише Гюнівська, але й платівка з

с. Сахнівка зі сценою офірування поставленого навколішки скіфа з баранячою головою в руках (Вертієнко 2015, с. 69, мал. 55) та ажурне зображення півнів (гіпокампів?) з пох. 2 кург. 11 біля с. Гюнівка (Болтрик Фіалко 2007, с. 54, рис. 1: 24). Жвава дискусія довкола віку рельєфу з Буші триває вже понад 130 років з розвоєм у датуваннях від I до XVI ст. (Винокур 1994, с. 122, рис. 3). Чому б не поглибити ймовірний вік цього святилища ще на 300 років? Вважаю, що сцена полювання скіфської Артеміді-Аргімпаси дає для цього підстави й маю надію, що Світлана Сергіївна підтримає дискусію зі свого боку.

ЛІТЕРАТУРА

- Бессонова, С. С. 1983. *Религиозные представления скифов*. Київ: Наукова думка.
- Бессонова, С. С. 1986. Памятники религии и искусства. *Археология Украинской ССР*. Киев: Наука думка, 2, с. 156-170.
- Болтрик, Ю. В., Отрошенко, В. В., Савовский, И. П. 1977. Исследование Рогачикского курганного поля. *Археологические открытия 1976 г.* Москва: Наука, с. 269-270.
- Болтрик, Ю. В., Фіалко, Е. Е. 2007. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*, XIV, с. 51-93.
- Вертієнко, Г. 2015. *Іконографія скіфської есхатології*. Київ: Видавець Олег Філок.
- Винокур, І. С. 1993. Дослідження Бушанського скельного комплексу. *Археологія*, 3, с. 122-135.
- Отрошенко, В. В. 1977. Охота скифской Артемиды. *Курьер ЮНЕСКО. Скифы*. Париж, январь, с. 21-22.
- Тахо-Годи, А. А. 1987. Артемиды. *Мифы народов мира*. Москва: Советская энциклопедия, 1, с. 107-108.
- Фіалко, Е. Е. 2004. Скифская Аргимпаса (К интерпретации изображения на ажурной пластинке из Гюновки). *Боспорские исследования*, VII, с. 47-62.
- Черненко, Е. В. *Скифские лучники*. Киев: Наукова думка, 1981.

REFERENCES

- Bessonova, S. S. 1983. *Religioznye predstavleniya skifov*. Kiev: Naukova dumka.
- Bessonova, S. S. 1986. Pamiatniki religii i iskusstva. *Arkheolohiia Ukrainskoy SSR*. Kiev: Naukova dumka, 2, s. 156-170.
- Boltrik, Yu. V., Otroschenko, V. V., Savovskiy, I. P. 1977. Issledovaniye Rogachikskogo kurgannogo polya. *Arheologicheskiye otrivitiya 1976 goda*. Moskva: Nauka, s. 269-270.
- Boltrik, Yu. V., Fialko, E. E. 2007. Ukrasheniya iz skifskikh pogrebalnikh kompleksov Rogachikskogo kurgannogo polya. *Starozhitnosty stepovogo Prichornomorya i Krimu*, XIV, s. 51-93.
- Vertienko, H. 2015. *Ikonografiya skifs'koyi eskhatologii*. Kyiv: Vidavets' Oleh Filyuk.
- Vinokur, I. S. 1993. Doslidzhennya Bushans'koho skel'noho kompleksu. *Arkheolohiia*, 3, s. 122-135.
- Otroschenko, V. V. 1977. Okhota skifskoy Artemidy. *Kuriyer YUNESKO. Skify*. Parizh, janvar, s. 21-22.
- Takho-Hodi, A. A. 1987. Artemida. *Miphy narodov mira*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1, s. 107-108.
- Fialko, E. E. 2004. Skifskaya Argimpasa (K interpretatsii izobrazheniya na azhurnoy plastinke iz Giunovki). *Bospor-skiye issledovaniya*, VII, s. 47-62.
- Chernenko, E. V. 1981. *Skifskiyе luchniki*. Kiev: Naukova dumka.